

УДК 792

Кашуба Ганна Вікторівна, викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Херсонський державний університет.

Кашуба Анна Викторовна, преподаватель кафедры изобразительного искусства и дизайна, Херсонский государственный университет.

Kashuba Hanna Viktorovna, teacher of Department of Fine Arts and Design, Kherson State University.

Досліджено головні напрямки культурного розвитку міста, визначені особливості дозвілля міського населення. З'ясовано місце, яке посідало театральне мистецтво в контексті міської культури взагалі і безпосередньо під час роботи у місті театральної трупи під керівництвом Вс. Мейєрхольда. Висвітлено реакцію відвідувачів театру на репертуар, який було відтворено на сцені херсонського театру під час провінційних сезонів Вс. Мейєрхольда.

Ключові слова: провінція, міська культура, театр, Вс. Мейєрхольд, репертуар.

Исследованы основные направления культурного развития города. Определено место, которое занимало театральное искусство в контексте городской культуры вообще и непосредственно во время работы в городе театральной труппы под руководством Вс. Мейєрхольда. В статье описывается реакция зрителей на репертуар, предложенный Вс. Мейєрхольдом на протяжении его провинциальных сезонов.

Ключевые слова: провинция, городская культура, театр, Вс. Мейєрхольд, репертуар.

In this article explored the main directions of the city's cultural. Determined the place which theater art took place in the context of urban culture in general and directly during the time when the theater troupe Meyerhold worked in the city. Shows a reaction viewer to the repertoire, which proposed by Meyerhold during the provincial seasons.

Keywords: province, urban culture, theater, Vs. Meyerhold, repertoire.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ХЕРСОНА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.

ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ХЕРСОНА В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА.

THEATER ART IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL LIFE OF THE HERSON AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.

Постановка проблеми. Дослідження культурного життя Херсона на зламі століть є надзвичайно актуальним для новітньої історії України. Процес розвитку культурного життя міста цього періоду найтісніше пов'язаний із загальними закономірностями формування національної художньої культури. Водночас він, певною мірою, зумовлений регіональними особливостям, зокрема історією краю, культурними контактами зі столицею та діяльністю відомих особистостей. Однією з таких особистостей є режисер Вс. Мейєрхольд, творчість якого у провінції його дослідники вважали більш учнівською, ніж професійною. Тому цей період довгий час був для досліджень малоцікавим, і найчастіше його зовсім обходили стороною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що не так багато дослідників безпосередньо висвітлювали провінційні сезони Вс. Мейєрхольда. Щільно цим питанням займалася Н. Звенигородська, побіжно торкалися М. Волков, К. Рудницький, Г. Веселовська та інші. Змістовний аналіз діяльності режисера під час перебування у Херсоні надано І. Калініченко у статті «Товариство нової драми Вс. Мейєрхольда у Херсоні». Першоджерелами дослідження є публікації в місцевій пресі: газети «Південь», «Херсонські губернські відомості» (Херсон); «Південна Росія» (Миколаїв), що висвітлювали тогочасні процеси в культурному житті міста.

Мета статті. Метою дослідження є відтворити цілісну картину культурного життя міста і визначити роль театрального мистецтва в ньому.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники виходять з того, що провінція – це, перш за все, культурологічне поняття, яким можна означити

духовно-моральний простір життя у нестоличних і малих містах. До таких міст відносився і Херсон. На початку ХХ ст. Херсон являв собою типове місто часів мануфактурного періоду капіталізму. За кількістю населення з-поміж міст українських губерній він займав середню сходинку з невисокими темпами урбанізації та зростання населення. Спогади жителів теж змальовують Херсон як тихе провінційне місто із відносно незначною кількістю робітників та одночасно значною селянською масою, яка проживала на околицях і поривала із своїм станом. Яскраво і лаконічно змальовує у своїх спогадах традиційний уклад Й. Векслер: «Робоча маса була релігійною, ходила в церкву, виконувала обряди, вірила у те, що так і потрібно було, і ніщо не повинно змінюватися». Тобто місто мало багато складових елементів традиційного суспільства і значно відрізнялося, наприклад, від Одеси з її бурхливим життям [2, с. 32-34]. Таким чином, за різними критеріями Херсон займав середнє місце між великим містом і провінційним містечком, а тому відповідно у його житті одночасно співіснували складові традиційного і нового – індустріального суспільства. Це, в свою чергу, впливало на дозвілліє практики міста кінця ХІХ – початку ХХ ст., що органічно поєднували елементи старого й нового.

Як визначають науковці, розвиток Півдня України характеризувався певними особливостями, що зумовило створення «нового типу» регіону [1, с. 36], який відрізнявся від інших регіонів України своєю неповторністю. Цьому процесу сприяли, по-перше, заохочувальна політика царського уряду, яка визначалась ліберальним характером ставлення до цих земель; по-друге, прикордонне розташування, що, з одного боку, надавало цьому краю військово-стратегічного значення, а з іншого – можливість вільної торгівлі, виводило його в район інтенсивних імпортно-експортних операцій [4]; по-третє, степові незаселені території зумовили народну колонізацію, завдяки якій Південь за досить короткий історичний час перетворився на розвинений господарський з численним населенням край [16, с. 78 – 81]. На початок ХХ ст. найбільшу етнічну групу складали українці – 148326 осіб, росіян було 18759, євреїв – 25537, німців – 2004, осіб інших національностей – 13508 [16, с. 49].

Завдяки цим особливостям міста Півдня не лише відрізнялись від міст центральних губерній та розвинутих західних провінцій імперії, вони створили, як визначає Н. Шушлянікова, свою специфічну «міську культуру» [17].

Уряд Російської імперії, будучи зацікавленим у швидкому заселенні Південних земель, створив необхідні економічні та соціальні умови для розвитку цього регіону, а саме: створювались сприятливі умови для іноземних переселенців на степові землі; відбувався швидкий розвиток зовнішніх і внутрішніх торгівельних відносин. Поряд з цим, відбувалося проникнення в регіон західних філософських, політичних, культурних течій; використання урядом цього регіону як місця для заслання бунтівників та вільнодумців зумовило поширення нових політичних та культурних ідей. В результаті всього вказаного вище сформувалась специфічна культура – культура Півдня України, яка характеризувалася високим освітнім рівнем мешканців міст, де поряд зі «знанням ринку» значну увагу приділяли культурним заходам (відвідання концертів, вистав тощо).

У 1872 році в Херсоні за ініціативою міського голови М. Бекетова була відкрита громадська бібліотека. Існуючи з 1778 року, місто протягом майже ста років не мало бібліотеки громадського користування. В 1852 році при єдиній у Херсоні книгарні М. О. Шаха була відкрита бібліотека, але в ній читач міг знайти тільки з десяток назв журналів та дві-три сотні перекладних і російських романів. Тривалий час громадську бібліотеку очолювала відома в усьому місті «ентузіастка бібліотечної справи» В. Шейнфінкель. Особливість провінційної бібліотеки Херсона полягала в тому, що В. Шейнфінкель, поряд із дозволеними владою книжками, утворила «секретний фонд», з якого книжки видавались лише перевіреним читачам, особливо юнакам. Серед останніх був і гімназист Б. Лавренцов [9, с. 54]. Шанування вчених та літераторів у зв'язку з їх ювілеями або їхнім перебуванням у Херсоні, літературні вечірки, популярні лекції та інше – все це входило в план діяльності бібліотеки.

Археологічний музей було відкрито в Херсоні у 1898 році за ініціативою відомого археолога, краєзнавця, журналіста, громадського діяча В. Гошкевича.

Ще у 1890-х роках у вільний час від основної служби секретарем губернського статистичного комітету він займався археологічними розкопками на «лівому березі Дніпра напроти Херсона». Знайдені пам'ятки старовини стали основою експозиції музею, відкритого для відвідувачів щоденно; вхід був безкоштовним. Археологічні знахідки допомагали відтворити історію та особливості культурного життя стародавніх народів і слугували джерелом естетичного виховання молоді [8]. У газеті «Південь», що видавалася тим же невтомним В. Гошкевичем, буквально в кожному номері повідомлялося про давні знахідки, які жителі несли до музею.

Серед міського населення популярністю користувався відпочинок у парках та садах. У Херсоні на той час налічувалося 2 парки та три сади (Відрада, Казений та сад Вітензона). Одним з найулюбленіших місць відпочинку херсонців вважався Олександрівський парк, що знаходився практично в центрі тодішнього міста. З перших погожих весняних днів він наповнювався різноманітною публікою, що чинно прогулювалася по піщаних доріжках або ж відправлялася на пошуки перших фіалок та пролісків. Для задоволення потреб публіки у парку були влаштовані естрада і буфет. Істотною проблемою міських парків і скверів була зростаюча буквально з кожним теплим днем навала велосипедистів. Вони, незважаючи на суворе поліцейське розпорядження не з'являлися в місцях скупчення людей, з властивою молодим людям безпечністю їздили саме там, бравіруючи своєю спритністю і заважаючи відпочиваючим створенням аварійних ситуацій [6, с. 4].

С. І. Кривошеїн, літописець Херсону, у своїх спогадах «З прожитого і пережитого», згадує про інше місце відпочинку. У районі «Сухарка» довгий час таким місцем був сад «Відрада», в народі за іменем власника Юрія Лубенко його називали Юркін сад. На підмостках невеликого літнього театру-естради виступали різні бродячі трупи та корифеї українського театру, що не користувалися вдячністю влади, а тому не мали свого постійного приміщення. Всередині саду були алейки, різні атракціони: гойдалки, човники, каруселі, гігантські кроки та інше. Через дорогу розташовувався сад Вітензона,

аналогічного призначення, тільки значно менший за розмірами. У цьому саду був побудований великий цегляний сарай, пристосований під театр[11].

Проведення вечорів, світських раутів, балів тощо було невід'ємною частиною культурного життя того часу. Щотижня в сквері при будівлі Міських зборів слух херсонців тішив духовий оркестр добровільного пожежного товариства. У самому ж будинку влаштовували вечори, бали й концерти. Вечорами міське товариство збиралося для спілкування. Була певна група людей, яка систематично, щовечора відправлялася в клуб для гри в карти. Щовечора просиджували за картами до 3-5 годин ранку

Херсон, хоча і був великим губернським центром, але перебував осторонь від доріг, що зв'язували великі міста. Та це не ставало на заваді відвідувати місто представниками інших жанрів мистецтва. Зокрема, гастролерами різних цирків самого високого рівня: цирку А. Девін, антропологічної трупи тварин В. В. Дурова, трупи японського цирку [2, с. 37].

Поряд із будівлею міського театру знаходився ще один осередок культури – так званий Біоскоп і ілюзіон Зайлера – прадіда сучасних кінотеатрів. Вперше городяни познайомилися із сінематографом у 1901 році, коли в приміщенні театру відбулася перша демонстрація «сінематографа Люм'єра». Для херсонських глядачів це було схоже на чаклунство, не зважаючи на те, що зображення було далеко від досконалості, а показ переривався обривом кінострічки, картини супроводжувалися сильним мельтешінням, від чого очі сильно втомлювалися, і часом важко було розібратися в картинах при тій швидкості, з якою вони змінювали одна одну. Глядачі були змушені задовольнятися беззмістовними картинками до тих пір, поки до Херсону не потрапив у 1903 перший справжній фільм, закінчена кінорозповідь [5].

У Херсоні, як у будь-якому типовому центрі російської провінції, одним із основних центрів культурного життя був театр. Міський театр був оточений великою кількістю конкурентів: цирк, музичні вечори, ілюзіон та інші розважальні заходи. В міському театрі творчо працювали херсонські аматори, заїжджали з гастроллями зірки світового рівня, наприклад, М. Щепкін,

І. Котляревський, розпочалася режисерська діяльність М. Кропивницького. Тут побували російська та італійська опери, драматичні колективи В. Давидова, Л. Яковлева, П. Медведєва та багато інших. Декілька сезонів у новому театрі працював антрепренер К. Лелев-Вучетич, під керівництвом якого було сформовано трупу з хором і оркестром, до якої увійшли кращі аматори російського театру [7, с. 321–322].

Під час театральних сезонів 1898-1899 та 1899-1900 років у Херсоні театр арендував М. Каширін. Зі спогадів Н. Смирнової, він належав до підприємців, які «не бігали за великими баришами», збирали недорого трупу і загалом вміли зводити кінці з кінцями» [14, с. 440]. Після М. Каширіна херсонський театр орендував Івановський, але антрепренер «залишив Херсон серед сезону і перебрався до Миколаїва» [13, с. 158]. Його справу підхватила З. Малиновська: у сезоні 1901-1902 років у міському театрі осіла російська драматична трупа під її керівництвом, колишньої актриси імператорських театрів, відомої в Росії антрепренерши. До цього вона гастролювала у Ярославлі, Пензі та інших містах Росії. Сезон відкрився 1 жовтня 1901 виставою «Остання воля», комедія В. Немировича-Данченка. У ролі Юлії виступила молода, тоді ще нікому не відома актриса А. Назімова. Основне положення в трупі Малиновської займали, окрім А. Назімової, й інші випускники Московського філармонічного училища О. Харламов та О. Нарбекова [3].

Початок ХХ століття був відзначений у театральному житті Херсона помітною подією: колишній актор Московського Художнього театру Вс. Мейерхольд зібрав трупу з акторів-одномумців, переважно також колишніх студійців МХТ, і приїхав до провінційного містечка на українському Півдні. Перший сезон триматися в основному на репертуарі Художнього театру, та в провінції це було складно у зв'язку з тим, що вистави йшли майже щодня. Але в цьому і було спасіння особисто для Мейерхольда: постановка нових п'єс вимагала пошуку своїх форм, прийняття власних рішень. Ці перші самостійні кроки неминуче вели до відступу від традиції. Поступово шлях творчості Мейерхольда схиляється у бік символістського репертуару: від чехівських п'єс

до п'єс Пшибишевського. А щоб догодити глядачам, доводилося ставити водевілі та комедії. На підтвердження останнього в місцевій газеті «Юг» смакові переваги херсонців охарактеризовані наступним чином: «драму херсонська публіка недолюбувала, а серйозних п'єс просто боялася. Найбільш охоче відвідувалися веселі фарси, комедії, водевілі, і щирим бажанням більшості було побачити на міській сцені оперету» [10].

Другий сезон, присвячений символістським п'єсами, публіка сприйняла з відвертим холодом. Як тільки Мейєрхольд почав відходити від звичних, загальновідомих зразків Московського художнього театру, так ідилія у відношеннях з глядачами пішла на спад. Юнацький максималізм, бажання зробити на відміну від традиційного щось зовсім нове та незвичне, проявилися у постановці «Снігу» Пшибишевського та «Монни Ванни» Метерлінка. Глядачі не були готові до заміни реалістичних художніх образів символами.

Херсонці пошуків Мейєрхольда не сприйняли, внаслідок чого відвідування театру помітно зменшилось. Реакцію глядачів можна де в чому виправдати. Річ була не у складній або малозрозумілій ідеї п'єс, а у новаторській формі вистав Мейєрхольда. Якщо Мейєрхольд та його актори вже були готові зробити крок уперед, то у публіки це відбувалося важко і поволі. В глядацькій аудиторії переважало бажання бачити сюжети, образи, характери, що припускають можливість ідентифікації, ототожнення себе з подіями і персонажами. Це звичайно викликало активне емоційне співпереживання, збагачувало життя відвідувачів театру. Як зауважив один із газетярів: «Символізм і настрої - це "mode moderne" останнього часу - ще лякає натовп, і перспектива бути в театрі й не зрозуміти суті п'єси ... іноді служить перешкодою для багатьох» [15].

Період, проведений Вс. Мейєрхольдом у Херсоні, з точки зору його стосунків із глядацькою аудиторією, можна поділити на два відрізки. Перший – період адаптації режисера до херсонських глядачів. Це був, так би мовити, ознайомчий період, під час якого режисер зарекомендував себе як послідовник творчих принципів МХТ. Перший період співпав з першим театральним сезоном, під час якого стосунки «режисер – глядач» були налагоджені. Другий період

відповідає другому театральному сезону. Це був час звикання глядачів до творчості Вс. Мейєрхольда. Власне, для самого режисера це був період самоствердження та вироблення власного стилю, а для херсонських театралів – час вирішення питання: подобається їм запропоноване нове чи ні.

Висновки. Аналіз зібраного і дослідженого матеріалу показує органічний взаємовплив театру того часу на публіку, а публіки, її інтелектуального рівня, смаків і потреб, у свою чергу, на театр. Існування антрепризи знаходилося в безпосередньому підпорядкуванні реальному глядацькому попиту. Пошуки антрепренерами оптимального варіанту, а саме поєднання художнього успіху з матеріальним, сприяли більш ретельному формуванню репертуару з урахуванням складу трупі і місцевих умов.

Аналіз основних напрямів культурного життя міста зазначеного періоду дозволив створити досить цілісну картину культури Херсона. Театр мав суперників, таких як ілюзіон, цирк, але все одно театральна сцена міста початку ХХ століть була, безсумнівно, центром громадського життя.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Культурно-історична бібліотека) / Д. І. Багалій – Херсон : Хоунбг, 1994. – 110 с.
2. Векслер И.Н. Херсон и его жители / И.Н. Векслер // Упоряд.: В. Андреев, Т. Братченко, С. Дяченко та ін. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – 120 с.;
3. Гоголева Е. На сцене и в жизни / Елена Гоголева. – М. : Искусство, 1985. – 320 с. – Режим доступа: <http://www.maly.ru/people.php?name=ShuhminaV>
4. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800 – 1825 гг. / Е. И. Дружинина – М. : Наука, 1970. – 381 с.
5. Захаров А. А вы давно были в электрическом театре? / А. Захаров // Гривна – 2007 – № 8 (632). – С. 5.
6. Захаров А. Жаркое лето в старом Херсоне / А. Захаров // Гривна. – 2006. – № 35 (607). – С. 4.

7. История русского драматического театра. В 7 т. / Редкол.: Е. Г. Холодов (гл. ред.) и др. Т. 6. 1882–1897. – М. : Искусство, 1982. – 575 с.
8. Культурно-бытовые процессы на юге Украины / Ответствен. ред. Ю. М. Иванова. – М. : Наука, 1979. – 192 с.
9. Лавренев Б. Собрание сочинений: В 6 т. / Лавренев Б. – М. : Учпедгиз, 1963. – Т. 1.–248 с.
10. Ленский В. По поводу / Влад Ленский // Юг. – 1903. – № 1419 – С. 2.
11. Никитенко С. Светская жизнь Херсона / С. Никитенко // Гривна-СВ. – 2007. – № 31 (298).
12. Провинциальная летопись // Театр и искусство. – 1901. – № 46. – С. 837.
13. Петровская И. Ф. Театр и зритель провинциальной России / И. Ф. Петровская. – Л. : Искусство, 1979. – 248 с.
14. Смирнова Н.А. Воспоминания / Н.А. Смирнова. – М. : Всероссийское театральное общество, 1947. – 440 с.
15. Театральная заметка // Херсонские губернские ведомости. – 1904. – № 6.
16. Хаецкий О. П. Греки в економічному та культурному житті Миколаєва (кінець XVIII – початок XIX ст.) / О. П. Хаецкий // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. – Херсон, 1997. – С. 78 – 81.
17. Шушляннікова Н. В. Розповіді з історії Херсонського краю: монографія / Н. В. Шушляннікова. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 207 с.